

DOI: <https://doi.org/10.35774/app2025.03.148>
УДК 343.9.2:347.61:316.624](477)

Владислав Теремецький,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач сектору проблем реалізації господарського
законодавства
відділу проблем модернізації господарського права
та законодавства ДУ «ІЕПД імені В.К. Мамутова
НАН України», м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2667-5167>

НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї В УКРАЇНІ: ПРАВОВІ, СОЦІАЛЬНІ ТА ЦИФРОВІ ВИМІРИ ПРОТИДІЇ

У статті здійснено комплексний аналіз проблем протидії насильству в сім'ї в сучасній Україні, що розглядаються крізь призму воєнного стану та цифрових трансформацій суспільства. Доведено, що насильство в сім'ї є багаторівневим і багатоаспектним феноменом, який поєднує правові, соціальні та культурні складові. Визначено, що ефективна протидія цьому явищу потребує інтеграції інституційних механізмів, освітніх практик і цифрових технологій.

Метою статті є визначення сутності та основних напрямів протидії насильству в сім'ї, з урахуванням національного і зарубіжного досвіду, цифрових викликів та умов воєнного стану. Серед завдань дослідження – аналіз законодавчої бази, узагальнення наукових підходів, виявлення ключових ризиків і формулювання практичних рекомендацій для державних органів і громадських інституцій.

Методологія дослідження ґрунтується на поєднанні порівняльно-правового, формально-юридичного, системного, інтерпретаційного та епістемологічного методів. Застосування зазначених методологічних підходів дозволило не лише виявити проблемні аспекти чинного законодавства, окреслити шляхи посилення координації між державними структурами та громадським сектором, а також сформулювати нові напрями державної політики у сфері сімейних правовідносин.

У результаті встановлено, що ефективна протидія насильству в сім'ї можлива лише за умови реалізації комплексної стратегії, яка охоплює п'ять ключових напрямів: 1) запобігання насильству з боку військовослужбовців і ветеранів; 2) активне використання цифрових технологій для інформування та допомоги постраждалим; 3) розвиток системи сімейного виховання; 4) медійну просвіту і суспільні кампанії; 5) використання творчих засобів як інструментів впливу на суспільну свідомість. Наголошено на необхідності виокремлення ключових напрямів протидії насильству в сім'ї з метою більш глибокого розуміння сутності цього процесу, особливо в контексті широкомасштабної збройної агресії та зростання цифрових викликів.

Зроблено висновок, що розв'язання проблеми насильства в сім'ї вимагає поєднання юридичних, соціальних і психологічних механізмів, посилення міжсекторальної взаємодії та створення цифрових сервісів, здатних забезпечити швидке реагування і конфіденційність. Підкреслена потреба в розробці національної стратегії сімейного виховання та державних програм реінтеграції ветеранів, що стане запорукою стабільності і морального відновлення українського суспільства.

Ключові слова: протидія, насильство в сім'ї, цифрові технології, соціальна політика, гендерно зумовлене насильство, сімейне виховання, воєнний стан, правове регулювання.

Teremetskyi V.

Domestic Violence in Ukraine: Legal, Social and Digital Dimensions of Counteraction

The article presents a comprehensive analysis of the challenges of countering domestic violence in modern Ukraine through the prism of martial law and the country's ongoing digital transformations. It demonstrates that domestic violence is a multi-level and multidimensional phenomenon that integrates legal, social, and cultural components. The study establishes that effective counteraction to this phenomenon requires the integration of institutional mechanisms, educational practices, and digital technologies.

The purpose of the article is to determine the essence and main directions of countering domestic violence, taking into account national and foreign experience, digital challenges, and the conditions of martial law. The objectives of the research include the analysis of the legislative framework, the generalization of scientific approaches, the identification of key risks, and the formulation of practical recommendations for state authorities and civil society institutions.

The research methodology is based on a combination of comparative legal, formal legal, systemic, interpretative, and epistemological methods. The application of these methodological approaches made it possible not only to identify problematic aspects of current legislation and outline ways to strengthen coordination between state institutions and the civil sector but also to formulate new directions of state policy in the field of family legal relations.

The results show that effective counteraction to domestic violence is possible only through the implementation of a comprehensive strategy that encompasses five key areas: (1) prevention of violence by military personnel and veterans; (2) active use of digital technologies for informing and assisting victims; (3) development of the family education system; (4) media awareness and public campaigns; and (5) the use of creative means as tools for influencing public

consciousness. The article emphasizes the need to identify and develop these key directions to gain a deeper understanding of the essence of this process, particularly in the context of large-scale armed aggression and increasing digital challenges.

It is concluded that solving the problem of domestic violence requires the combination of legal, social, and psychological mechanisms, strengthening cross-sectoral cooperation, and developing digital services capable of ensuring rapid response and confidentiality. The study highlights the need for the development of a national strategy for family education and state programs for the reintegration of veterans, which will serve as a guarantee of stability and moral renewal of Ukrainian society.

Keywords: counteraction, domestic violence, digital technologies, social policy, gender-based violence, family education, martial law, legal regulation.

Постановка проблеми. Сьогодні Україна, як і більшість країн світу, переживає складні соціальні процеси, що супроводжуються глибокими кризовими трансформаціями суспільства. Передусім це зумовлено трирічною широкомасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України, яка має руйнівний вплив на жінок і дівчат. Відповідно до офіційних даних 1 869 000 осіб стали внутрішньо переміщеними, понад 6,7 млн жінок потребують гуманітарної допомоги, а 3 799 жінок і 289 дівчат загинули, причому, за оцінками Організації Об'єднаних Націй, фактична кількість загиблих є значно більшою. Крім того, за даними UN Women, станом на початок 2025 року кількість випадків гендерно зумовленого насильства в Україні зросла на 36 % порівняно з 2022 роком [1].

Ефективна протидія насильству в сім'ї неможлива без розвитку національної системи захисту прав людини як на рівні діяльності правоохоронних органів, так і соціальних служб, покликаних сприяти гармонійному розвитку сім'ї як базового соціального інституту. Саме від функціонування сім'ї залежить світоглядний і ціннісний фундамент подальшого становлення особистості, адже права людини є ключовими орієнтирами гідного та вільного існування [2, с. 249].

Водночас гармонійному розвитку сімейних відносин у сучасних умовах істотно перешкоджає ускладнення соціальних структур і комунікацій, які дедалі більше базуються на цифрових технологіях [3, с. 60], оптичному та радіовипромінюванні [4, с. 1241], а також на спеціально створених і навчених нейронних мережах [5, с. 123; 6, с. 222]. Постійне інвестування в інноваційний розвиток цих технологій [7, с. 7] призводить до перенесення значної частини міжособистісної взаємодії у цифровий простір, що ускладнює безпосереднє спілкування між членами сім'ї.

На сучасних сім'ях істотно позначилася і пандемія COVID-19, яка вплинула на всі сфери суспільного життя та, ймовірно, стала каталізатором зміни напрямів розвитку світової спільноти [8]. Під час пандемії людство зіткнулося з тривалими карантинними обмеженнями, які призвели до збільшення часу спільного перебування членів подружжя, що, у свою чергу, спричинило зростання кількості випадків насильства в сім'ї. Основною причиною цього явища стала вимушена самоізоляція сімей у період пандемії COVID-19 [9, с. 203].

Не можна залишити поза увагою й стан розвитку економічних відносин, які в умовах глобалізації та сучасного міжнародного співробітництва [10, с. 2277] характеризуються жорсткою конкуренцією, високими фінансовими ризиками, значною невизначеністю та обмеженістю ресурсів [11, с. 163]. Це породжує безробіття та інші соціально-економічні проблеми, що чинять деструктивний вплив на сімейні відносини. У зв'язку з цим перед науковцями та практиками постає завдання аналізу позитивного досвіду зарубіжних країн і його адаптації до вітчизняних умов із мінімальними ризиками для соціально-економічного розвитку [12, с. 297]. Зазначений аналіз значною мірою базується на запровадженні ризик-орієнтованого підходу, що передбачає наближення українського законодавства до європейських стандартів [13, с. 77].

Мета дослідження – визначити сутність та основних напрямів протидії насильству в сім'ї, з урахуванням національного і зарубіжного досвіду, цифрових викликів та умов воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час дослідження проблематики протидії насильству в сім'ї, було проаналізовано значну кількість наукових та інших джерел, в яких розглядалися фундаментальні питання людської взаємодії в сучасних умовах, розкривалася сутність і загальносоціальне значення інституту сім'ї, а також ґрунтовно вивчалася проблематика сімейного насильства.

Так, у сучасних умовах багато країн, зокрема й Україна, переживають кардинальні зміни у політичній, економічній і духовно-ідеологічній сферах життя. Поряд із соціально-економічною стагнацією та невизначеністю в політичній, культурній, освітній та морально-психологічній сферах, з'явилися також стресори, зумовлені війною в Україні. Це призвело не лише до ускладнення й суперечливості соціально-економічного та політичного розвитку України [14, с. 328], але й до появи психосоціальних ризиків серед населення країни [15, с. 51]. Відтак постала потреба у розробці та впровадженні дієвих заходів для запобігання таким ризикам, а також у забезпеченні кваліфікованої психологічної реабілітації населення.

Бурлака та інші науковці [16, с. 329] підкреслюють провідну роль сім'ї у розвитку суспільства, зауважуючи, що сучасні соціально-економічні й політичні труднощі підсилюють її вразливість. Такі чинники, на думку вчених, провокують зростання зловживання психоактивними речовинами, погіршення здоров'я і стосунків у родинах. Для протидії цим негативним явищам вчені пропонують створити на університетському рівні програми з сімейної освіти та терапії, щоб готувати кваліфікованих фахівців у цій сфері.

Окремі дослідження зосереджені на вдосконаленні нормативно-правової бази сімейних відносин. Зокрема, належне врегулювання аліментних зобов'язань розглядається як один зі способів запобігання окремим проявам домашнього насильства, наприклад для гарантування права дитини на належне утримання [17, с. 30]. Також аналізується ефективність законодавчих ініціатив воєнного часу, спрямованих на підтримку сімей. Як підсумок дослідники пропонують запровадити додаткові гарантії медичного забезпечення для військовослужбовців та членів їхніх родин [18].

Не менш важливою є морально-етична складова сімейного життя. Li Mutong [19, с. 301] наголошує, що сімейна культура і традиції формують світогляд, цінності та характер дитини, а батьки є її першими наставниками. Сімейне середовище загалом справляє визначальний вплив на подальшу поведінку особистості. Так, встановлено тісний зв'язок між несприятливим дитинством (фізичні покарання, жорстоке поводження) та схильністю до булінгу в дорослому віці [20, с. 1143]. Тому психологам і консультантам варто враховувати сімейне минуле клієнтів, оцінюючи вплив дитячих травм на їхні майбутні стосунки та соціалізацію.

Домашнє насильство сьогодні виступає однією з найгостріших проблем сімейних відносин. Серед чинників ризику цього явища дослідники виокремлюють як індивідуально-психологічні характеристики жертви й кривдника, так і економічні обставини (безробіття, матеріальні труднощі), що підвищують рівень сімейної напруги [21, с. 266]. Отже, протидія домашньому насильству – це комплексне, багатогранне завдання, вирішення якого залежить від низки чинників на індивідуальному та суспільному рівнях. Відповідно, метою даного дослідження є визначення основних проблем розуміння сутності протидії цьому явищу та окреслення оптимальних напрямів її реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насильство в сім'ї має спіралеподібну структуру, яка становить загрозу не лише для окремих осіб, а й для сучасного та майбутнього суспільства. З огляду на те, що саме в родині зростають покоління, які формуватимуть майбутнє держави, боротьба з проявами сімейного насильства набуває особливої ваги. Протидія цьому явищу, з огляду на його багатоаспектність, також має бути багатовимірною, охоплюючи правові, соціальні, психологічні та культурні виміри [22, с. 458].

Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII (далі – Закон № 2229-VIII), під домашнім насильством розуміються дії або бездіяльність фізичного, сексуального, психологічного чи економічного характеру, що здійснюються в межах сім'ї, місця спільного проживання або між родичами, колишнім чи теперішнім подружжям, або іншими особами, які спільно проживали (проживають) однією сім'єю, незалежно від наявності родинних чи шлюбних відносин [23]. Закон також включає до цього поняття погрози вчинення таких діянь.

У межах цього дослідження вважаємо доцільним використовувати категорію «насильство в сім'ї», оскільки саме сім'я є основним функціональним елементом і ядром соціальної організації та інституціоналізації. Як і багато інших соціальних інститутів, сім'я зазнала трансформацій впродовж історичного розвитку людства, змінила функції під впливом прискореної соціокультурної еволюції, але зберегла своє ключове значення й цінність у будь-якому суспільстві [24, с. 305].

Протидія насильству в сім'ї є складним і багатовимірним завданням, що покладається на широке коло суб'єктів. Її особливості можуть істотно варіюватися залежно від функціонального статусу конкретного суб'єкта, у межах повноважень якого здійснюється така діяльність. Так, основними завданнями підрозділів превентивного блоку Національної поліції України є виявлення фактів домашнього насильства, оперативне реагування на них, прийом і розгляд заяв і повідомлень про такі випадки. Зокрема, йдеться про обробку інформації, що надходить до кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, гендерно зумовленому насильству, а також насильству щодо дітей [25, с. 195].

Відповідно до Закону № 2229-VIII, протидія домашньому насильству визначається як система заходів, які реалізуються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах. Такі заходи спрямовані на припинення насильства, надання допомоги й захисту постраждалий особі, відшкодування завданої шкоди, забезпечення належного розслідування, притягнення кривдників до відповідальності та зміну їхньої поведінки.

Сутність протидії насильству в сім'ї, на нашу думку, полягає не лише в реалізації комплексу нормативно визначених заходів, а й у формуванні й впровадженні інноваційних підходів через проєктні ініціативи, концепції, грантові програми та освітньо-просвітницькі платформи. Реалізація будь-якого соціального проєкту в цій сфері є тривалим і багатоетапним процесом, що виходить далеко за межі безпосереднього виконання оперативних заходів. Крім того, ефективна протидія домашньому насильству неможлива без ґрунтового дослідницького супроводу. Наукова діяльність слугує важливим джерелом нових знань про природу цього явища, забезпечуючи практичну сферу статистичними показниками, результатами емпіричних досліджень, аналітичними висновками й передовими формами взаємодії між державою, громадянським суспільством і постраждалими особами.

Слід звернути увагу на те, що визначення протидії домашньому насильству, закріплене в Законі № 2229-VIII, недостатньо охоплює сучасні аспекти інформування постраждалих осіб про наявні форми захисту. Зокрема, важливо враховувати роль цифрових інструментів – вебплатформ, мобільних застосунків і онлайн-сервісів – які забезпечують конфіденційність, оперативність та доступність подання інформації до компетентних органів і отримання допомоги.

З огляду на викладене, під протидією насильству в сім'ї доцільно розуміти не лише систему заходів і їхніх комплексів, але й сукупність концептуальних ідей, втілених у проєктних пропозиціях, грантових ініціативах, програмах та концепціях. Ці заходи реалізуються у тісній взаємодії та під координацією спеціально уповноважених органів публічної влади, інститутів громадянського суспільства та міжнародних експертних структур. Їхня мета полягає у забезпеченні належного захисту постраждалої особи, інформуванні її про доступні механізми допомоги, притягненні кривдників до відповідальності, корекції їхньої поведінки, а також у нейтралізації чинників, що сприяють виникненню насильства – як на рівні окремої сім'ї, так і в межах певної соціальної групи, населеного пункту чи держави загалом.

Водночас для більш глибокого розуміння сутності процесу протидії насильству в сім'ї доцільно виокремити його ключові напрями, що є особливо актуальними в умовах широкомасштабної збройної агресії проти України, а також у контексті новітніх цифрових викликів.

Одним із пріоритетних напрямів протидії насильству в сім'ї в умовах воєнного стану, на нашу думку, є запобігання вчиненню такого насильства з боку військовослужбовців і ветеранів. Хоча військові чинники – зокрема участь у бойових діях, посттравматичний стресовий розлад та інші порушення психічного здоров'я – визнані факторами ризику насильницької поведінки загалом, емпіричні дослідження, присвячені їхньому впливу саме на динаміку сімейного насильства, залишаються обмеженими.

Окремі вчені здійснювали порівняльний аналіз поширеності випадків насильства в сім'ї серед розгорнутої вибірки британських військовослужбовців, зокрема у період безпосереднього повернення з зони бойових дій. Так, за результатами дослідження, поширеність насильства в сім'ї на початковому етапі демобілізації становила 3,6 %. При цьому встановлено статистично значущий зв'язок між вчиненням насильства і фактом звільнення з військової служби [26, с. 2202].

Враховуючи, що після завершення воєнних дій в Україні очікується масштабне повернення військовослужбовців до мирного життя, цей напрям може набути критичного значення в контексті національної безпеки та соціальної стабільності. Саме тому вже на нинішньому етапі є необхідність у розробці й запровадженні комплексних стратегій, державних і регіональних програм, орієнтованих на попередження домашнього насильства з боку діючих військовослужбовців та ветеранів, їх психосоціальну реінтеграцію та підтримку родин.

Ще одним надзвичайно важливим напрямом сучасної протидії насильству в сім'ї є активне використання цифрових технологій. Цифрова трансформація суттєво змінила способи самовираження, комунікації, соціальної взаємодії та побудови міжособистісних відносин. Завдяки технологіям було подолано часові та просторові бар'єри, що сприяло миттєвому обміну інформацією та посиленню онлайн-моніторингу. Водночас цифрове середовище створило нові канали та інструменти для поширення гендерно зумовленого насильства, а також інших форм ворожості та контролю.

У науковій літературі обґрунтовано, що цифрові загрози мають унікальні особливості, які потребують окремого аналізу, однак не можуть розглядатися у відриві від насильства, що відбувається офлайн. Онлайн-агресія нерозривно пов'язана з реальними стосунками, соціальним контекстом і глибшими моделями контролю [27, с. 325]. Так, сучасні цифрові медіа не лише відтворюють традиційні моделі гендерного насильства, а й породжують нові його форми, зокрема так звані «технологічний примусовий контроль». Цей феномен охоплює як технічні засоби відстеження й контролю, так і реляційний аспект зловживання в інтимних стосунках, ґрунтуючись на примусі, структурній нерівності та культурних нормах [28, с. 609].

З огляду на це доцільним вважається створення інтерактивних цифрових рішень – мобільних застосунків, вебпорталів та онлайн-платформ – орієнтованих на постраждалих осіб. Їх функціонал має передбачати інтуїтивно зрозуміле віртуальне середовище, що дозволяє оперативно повідомляти про насильство, а також отримувати персоналізовані рекомендації, покрокові алгоритми дій та контакти екстрених служб – із гарантією конфіденційності, безпеки та швидкості реагування.

Ще одним важливим напрямом протидії насильству в сім'ї є всебічний розвиток сімейного виховання як засобу запобігання насильницькій поведінці через формування здорових моделей взаємодії. Культура сімейного життя, як складова соціалізації особистості, може бути сформована як на мікрорівні – всередині окремої родини, так і на макрорівні – шляхом реалізації загальнодержавної політики. Йдеться, зокрема, про необхідність розроблення національної концепції сімейного виховання, створення профільних науково-дослідних інститутів та лабораторій у складі закладів вищої освіти, які б системно здійснювали міждисциплінарні дослідження в галузі сімейної педагогіки, психології та права.

Питання виховання в сім'ї активно обговорюється й у міжнародному контексті. Так, в Латвії у 2006–2010 рр. було реалізовано масштабне дослідження «Виховання в трансформаційному суспільстві Латвії», що зумовлювалося змінами економічної ситуації та філософської парадигми виховного процесу. Спираючись на концепт «виховної компетентності батьків», науковці здійснили типологізацію моделей сімейного виховання, виділивши такі типи: згуртовані, врівноважені, невпорядковані, байдужі та недбалі сім'ї. Дослідження довело, що основою ефективного виховання є цінності, які поділяються членами родини, зокрема ставлення до себе, інших, навколишнього середовища та праці [29, с. 250].

Таким чином, сімейне виховання має розглядатися як цілеспрямований і послідовний процес формування позитивного досвіду, що сприяє становленню відповідальної, автономної особистості, здатної до емпатії, ненасильницької комунікації та соціальної взаємодії. Відтак, впровадження системної політики підтримки сімейного виховання є ключовим чинником запобігання домашньому насильству в довгостроковій перспективі.

Окремі науковці наголошують, що одним із ключових завдань сімейного виховання є формування у дітей морально-етичних та громадянських якостей, що забезпечують гармонійний розвиток особистості та її інтеграцію в суспільство. До таких якостей належать ввічливість, доброзичливість, терпимість, гуманне ставлення до довкілля, здатність до співпереживання, любов до природи, а також високий рівень культурного, морального, естетичного та соціального розвитку. Крім того, сімейне виховання повинне сприяти становленню дитини як свідомого громадянина і патріота, чесного працівника та відповідального члена родини [30, с. 106].

Зміст сімейного виховання, як зазначає О. Поліщук, являє собою систему науково обґрунтованих компонентів, що охоплюють:

- 1) біологічні, соціально-економічні та духовні потреби особистості, загальнокультурні й національні цінності, рівень домагань і самооцінки, а також мотиваційно-смыслову сферу особистісної саморегуляції, яка формує цілісний механізм регуляції доцільної поведінки;
- 2) сукупність соціально значущих якостей, необхідних для успішної інтеграції в соціум;
- 3) систему міжособистісних відносин, що розвиваються в сімейному середовищі;
- 4) внутрішню спрямованість поведінки, що забезпечує відповідальність та послідовність дій особи.

Таким чином, сімейне виховання виступає не лише механізмом соціалізації дитини, а й фундаментом її особистісного, громадянського та духовного становлення, що є особливо важливим у сучасних умовах суспільної трансформації.

До пріоритетних напрямів сімейного виховання О. Поліщук відносить:

- 1) підвищення педагогічної компетентності батьків шляхом спеціального навчання з питань виховання дітей у сімейному середовищі;
- 2) удосконалення форм і методів взаємодії між школою, родиною та громадськістю, спрямованих на гармонійний розвиток особистості дитини;

3) розвиток педагогіки партнерства, що передбачає демократичну модель взаємодії між педагогом і дитиною, засновану на довірі, повазі, доброзичливості та взаємній відповідальності. Попри відмінності у рівнях знань і навичок, усі учасники виховного процесу розглядаються як рівні в правах.

Така співпраця родини та школи базується на принципах рівноправного партнерства, спільної мети, гуманних стосунків і високого рівня відповідальності за результат виховання [30, с. 111].

У контексті протидії насильству в сім'ї напрям сімейного виховання повинен охоплювати педагогічний, психологічний, правовий, культурний і світоглядний аспекти. Такий підхід сприяє не лише формуванню особистості дитини, а й розвитку батьківської свідомості – через усвідомлення морально-етичних зобов'язань одне перед одним і перед дитиною. Ці зобов'язання мають як нормативно-правове, так і етичне підґрунтя, що передбачає персональну відповідальність за вчинення чи недопущення насильницьких дій у сім'ї.

Особливої уваги заслуговує роль медіа та соціальних мереж у висвітленні проблематики домашнього насильства. Важливий вплив у цьому напрямі здійснюють як професійні журналісти, так і блогери, які часто мають значний авторитет серед молоді. Їхня активність сприяє формуванню суспільної нетерпимості до проявів насильства.

Показовим прикладом ефективної просвітницької ініціативи є кампанія *Šutnja nije zlato* («Мовчання – це не золото»), реалізована у Хорватії у 2007–2008 роках. Програма поєднувала національну мультимедійну кампанію з освітньою діяльністю в навчальних закладах і була спрямована на підвищення обізнаності щодо різних форм насильства: в сім'ї, в особистих стосунках, а також торгівлі людьми.

На початковому етапі хорватської кампанії *Šutnja nije zlato* було проведено дослідження поширеності гендерного насильства серед підлітків та їх ставлення до нього. Отримані дані стали основою масштабної інформаційної кампанії, яка включала телевізійні ролики (безкоштовно надані мовниками), розміщення реклами на білбордах, у друкованих ЗМІ та онлайн-просторах, листівки тощо.

Крім інформаційної складової, важливу роль у кампанії відіграв освітній компонент. Було організовано серію семінарів для 64 учителів середніх шкіл за підтримки Агентства з підготовки вчителів Хорватії. Після навчання педагоги реалізовували низку творчих проєктів разом з 1200 учнями, у результаті чого було створено фільми, театральні постановки, газетні статті, комікси та радіопрограми. Кампанія отримала майже одностайне схвалення серед учасників і викликала значний громадський резонанс: 31% учнів висловили бажання долучитися до організацій, які підтримують жертв гендерного насильства [31].

У сучасних умовах, коли цифрове суспільство переживає кризу мистецтва як засобу гуманістичного впливу, особливої актуальності набуває творчий підхід у протидії насильству в сім'ї. В Україні цей підхід втілюється, зокрема, у проєкті «Мистецтво проти насильства», реалізованому у співпраці з UNFPA, громадською організацією «Інноваційні соціальні рішення» та за підтримки уряду Великої Британії. 18 березня 2023 року в рамках проєкту відбулася прем'єра соціально-психологічної вистави «Щоденник», створеної на основі реальних історій постраждалих. Ідея проєкту полягала у поєднанні мистецтва та психології для формування суспільної свідомості та переосмислення норм поведінки в контексті домашнього насильства.

Психологічний супровід забезпечували фахівчині комунального закладу «Центр соціальної підтримки дітей та сімей «Затишна домівка» Запорізької міської ради», а креативну частину курував режисер студії театрального мистецтва «Performance» [32].

Такі проєкти мають надзвичайну просвітницьку та терапевтичну цінність, оскільки дозволяють не лише візуалізувати приховані психологічні механізми домашнього насильства, а й стимулюють ширше усвідомлення соціального впливу токсичних моделей поведінки у родині.

Висновки. Таким чином, насильство в сім'ї є складною багаторівневою проблемою, вирішення якої потребує системного, інтегрованого та міждисциплінарного підходу. Комплексна стратегія протидії має ґрунтуватися на сукупності взаємопов'язаних напрямів, кожен з яких здатен впливати на певний сегмент проблеми, що часто залишається поза полем уваги правозастосовної та наукової практики. Йдеться про такі напрями:

1. *Протидія насильству з боку військовослужбовців і ветеранів.* Цей напрям є критично важливим в умовах воєнного стану. Він передбачає розробку концепцій і програм реінтеграції ветеранів у сімейне життя, створення освітніх курсів для військовослужбовців і членів їхніх родин, а також впровадження міжнародних грантових програм, спрямованих на підтримку сімейного підприємництва та збереження традиційних цінностей. Особлива увага має бути зосереджена на психосоціалній реабілітації та запобіганні конфліктам на побутовому рівні.

2. *Цифрові технології як інструмент протидії.* У контексті зростання цифровізації суспільства та актуалізації онлайн-комунікацій, цифрові платформи можуть стати ефективним засобом інформування, фіксації випадків насильства, надання правової та психологічної підтримки. Розробка мобільних додатків і вебсервісів з функціями оперативного сповіщення, консультацій та анонімного доступу до допомоги має посісти центральне місце в державній стратегії цифрової протидії.

3. *Всебічний розвиток сімейного виховання.* Цей напрям передбачає формування національної концепції сімейного виховання, підтримку наукових досліджень і впровадження педагогічних підходів, спрямованих на гармонійний розвиток як дітей, так і батьків. Важливою складовою є розробка навчальних посібників, програм підвищення батьківської компетентності, методичних рекомендацій для соціальних служб, вчителів та правоохоронців.

4. *Медіа та соціальні мережі.* Інформаційна складова протидії набуває все більшого значення. Створення інформаційного середовища – через публікації, відео, блоги, подкасти та меми – здатне формувати критичне мислення, підвищувати обізнаність, змінювати суспільні уявлення про толерантність до насильства та стимулювати громадську реакцію.

5. *Творчі ініціативи.* Мистецтво як засіб соціального впливу має унікальний потенціал: театральні постановки, виставки, творчі конкурси та перформанси дозволяють емоційно осмислити проблему, посилюючи ефект просвітництва через емпатію. Творчий підхід відкриває нові можливості для глибокого переосмислення родинних стосунків, стимулюючи соціальні зміни через культурний вплив.

У сукупності ці напрями формують підґрунтя для реалізації ефективної державної політики у сфері запобігання та протидії насильству в сім'ї, що базується на принципах гуманізму, інклюзивності, правової свідомості та культурної взаємодії.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаються у розробці міждисциплінарних моделей протидії насильству в сім'ї з урахуванням цифрових трансформацій, поствоєнної реінтеграції військовослужбовців, а також у формуванні національної стратегії сімейного виховання та механізмів її імплементації.

Список використаних джерел

1. Three years of full-scale war in Ukraine roll back decades of progress for women's rights, safety and economic opportunities. *UN Women* : сайт. 19 February 2025. URL: <https://www.unwomen.org/en/news-stories/press-release/2025/02/three-years-of-full-scale-war-in-ukraine-roll-back-decades-of-progress-for-womens-rights-safety-and-economic-opportunities> (дата звернення: 03.09.2025)
2. Haltsova V. V., Kharytonov S. O., Khrantsov O. M., Zhytnyi O. O., Vasyliiev A. A. Criminal law as a means of protecting human rights and freedoms in the modern world. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. Vol. 28, No. 3. P. 248–256.
3. Andriushchenko K., Rudyk V., Riabchenko O., Kachynska M., Marynenko N., Shergina L., Kovtun V., Tepliuk M., Zhemba A., Kuchai O. Processes of managing information infrastructure of a digital enterprise in the framework of the «Industry 4.0» concept. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2019. Vol. 1(3-97). P. 60–72. DOI: <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2019.157765>
4. Syrotenko A., Sotnikov O., Iasechko M., Larin V., Iasechko S., Ochurenko O., Volkov A. Model of combined solid plasma material for the protection of radio-electronic means of optical and radio radiation. *International Journal of Advanced Trends in Computer Science and Engineering*. 2019. Vol. 8, No. 4. P. 1241–1247. DOI: <https://doi.org/10.30534/ijatcse/2019/33842019>.
5. Vladov S., Shmelov Y., Yakovliev R. Methodology for control of helicopters aircraft engines technical state in flight modes using neural networks. *CEUR Workshop Proceedings*. 2022. Vol. 3137. P. 108–125.
6. Vladov S., Shmelov Y., Yakovliev R. Modified helicopters turboshaft engines neural network on-board automatic control system using the adaptive control method. *CEUR Workshop Proceedings*. 2022. Vol. 3309. P. 205–224.
7. Levchenko I., Losonczi P., Britchenko I., Vazov R., Zaiats O., Volodavchik V., Humeniuk I., Shumilo O. Development of a method for targeted financing of economy sectors through capital investment in the innovative

- development. *Eastern European Journal of Enterprise Technologies*. 2021. Vol. 5(13-113). P. 6–13. DOI: <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2021.243235>
8. Vovk V., Denysova A., Rudoi K., Kyrychenko T. Management and legal aspects of the symbiosis of banking institutions and fintech companies in the credit services market in the context of digitization. *Estudios de Economia Aplicada*. 2021. Vol. 39, No. 7. URL: <https://ojs.ual.es/ojs/index.php/eea/article/view/5013>. DOI: <https://doi.org/10.25115/eea.v39i7.5013> (дата звернення: 03.09.2025)
 9. Teremetskyi V. I., Avramova O. Ye., Rusnak L. M., Avramova O. Ye., Gorbenko A. S., Kyrychenko T. S. Correlation between the Right to Health Care and the Right to Housing within Medical and Law-Enforcement Practice in Terms of the Covid-19 Pandemic. *Georgian Medical News*. 2023. No. 7(340). P. 198–204. URL: https://www.geomednews.com/Articles/2023/7_8_2023/198-204.pdf (дата звернення: 03.09.2025)
 10. Bondarenko I. M., Burdin M. Y., Kaganovska T. Y., Latkovska T. A., Ponomarenko Y. A., Nadobko S. V. Peculiarities of tax residency of individuals in modern conditions. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2019. Vol. 10. No. 8(46). P. 2277–2281. DOI: [https://doi.org/10.14505/jarle.v10.8\(46\).06](https://doi.org/10.14505/jarle.v10.8(46).06)
 11. Stolyarov V., Pasztorova J., Zos-Kior M., Hnatenko I., Petchenko M. Optimization of material and technical supply management of industrial enterprises. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2022. No. 3. P. 163–167. DOI: <https://doi.org/10.33271/nvngu/2022-3/163>
 12. Yasechko S., Skomorovskyi V., Andronov I., Zaitsev O., Bortnik O. Features of the subjective civil rights on patent. *Journal of Critical Reviews*. 2020. Vol. 7, No. 13. P. 297–299. DOI: <https://doi.org/10.31838/jcr.07.13.50>
 13. Kruzhilko O., Maystrenko V., Polukarov O., Kalinchyk V. P., Shulha A., Vasyliiev A., Kondratov D. Improvement of the approach to hazard identification and industrial risk management, taking into account the requirements of current legal and regulatory acts. *Archives of Materials Science and Engineering*. 2020. Vol. 105, No. 2. P. 65–79. DOI: <https://doi.org/10.5604/01.3001.0014.5763>
 14. Filipenko N., Lukashevych S., Salaieva K., Stepaniyk A. Theoretical and Practical Significance Identification of Objects of Preventive Influence in Criminology and Law Enforcement. *Lecture Notes in Networks and Systems*. 2024. Vol. 996. P. 328–334. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-60549-9_24
 15. Теремицький В. І., Колодчина Р. В. Організаційно-правові заходи запобігання психосоціальним ризикам, спричиненим війною в Україні. *Право і безпека*. 2022. № 85(2). С. 50–60. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.05>
 16. Burlaka V., Serdiuk O., Nickelsen T., Tkach B., Khvorova H. Family life education in Ukraine. *Global Perspectives on Family Life Education*. 2018. P. 329–343. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-77589-0_21
 17. Borisova V. I., Krasyska L. V. Alimony obligations of family members in the family law of Ukraine: Problematic issues of theory and practice. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2020. Vol. 27, No. 3. P. 28–47. DOI: [https://doi.org/10.37635/jnalsu.27\(3\).2020.28-47](https://doi.org/10.37635/jnalsu.27(3).2020.28-47)
 18. Batryn O. V., Teremetskyi V. I., Ivakhnenko O. A. Legal guarantees of availability of medical and rehabilitation assistance during martial law. *Irpın Legal Chronicles*. 2024. No. 2(15). P. 46–58. DOI: [https://doi.org/10.33244/2617-4154.2\(15\).2024.46-58](https://doi.org/10.33244/2617-4154.2(15).2024.46-58). URL: <https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/236/236> (дата звернення: 03.09.2025)
 19. Li M. Study on Combining Family Culture and Family Tradition into Character Education for Undergraduates. *International Symposium on Female Survival and Development*. 2017. P. 301–305.
 20. Burlaka V., Hong J. S., Roberts A., Graham-Bermann S. A., Serdiuk O., Churakova I. Bullying victimization among Ukrainian college students: the role of family communication and satisfaction, corporal punishment and child abuse. *Journal of Family Issues*. 2023. Vol. 44, No. 4. P. 129–1148. DOI: <https://doi.org/10.1177/0192513X211055514>
 21. Bysaha Yu. M. The problem of domestic violence: issues of theory and practice. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*. 2024. No. 1(82). P. 265–269. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.40>
 22. Düzgüner S., Marti H. Compassion-Based Family Model of Islam as a Preventative of Domestic Violence. *Journal of Sakarya University Faculty of Theology*. 2020. Vol. 22, No. 42. P. 458–482. DOI: <https://doi.org/10.17335/sakaifd.794868>
 23. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 03.09.2025)
 24. Zeybek T., Kasap F. Social Perspective for Family Functions in Society. *Revista De Cercetare Si Interventie Sociala*. 2020. No. 71. P. 305–324.
 25. Dzhafarova O., Ishchenko I., Kirika D., Kachynska M., Riazantseva I. Preventive Activities of the National Police of Ukraine to Counteract Domestic Violence under the Current Scenario. *Jurnal Cita Hukum – Indonesian Law Journal*. 2023. Vol. 11, No. 2. P. 195–208.
 26. Kwan J., Jones M., Somaini G., Hull L., Wessely S., Fear N., MacManus D. Post-deployment family violence among UK military personnel. *Psychological Medicine*. 2018. Vol. 48, No. 13. P. 2202–2212.
 27. Harris B., Vitis L. Digital intrusions: technology, spatiality and violence against women. *Journal of Gender-Based Violence*. 2020. Vol. 4, No. 3. P. 325–341.
 28. Dragiewicz M., Burgess J., Matamoros-Fernandez A., Salter M., Suzor N., Woodlock D., Harris B. Technology facilitated coercive control: domestic violence and the competing roles of digital media platforms. *Feminist Media Studies*. 2018. Vol. 18, No. 4. P. 609–625.

29. Medne D. Upbringing phenomena in modern families. In: ATEE Spring Conference – Teacher of the 21st Century: Quality Education for Quality Teaching. Riga, 10–12 May 2013. P. 250–261.
30. Поліщук О. Сучасні проблеми сімейного виховання та шляхи їх подолання. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. 2023. № 4. С. 106–112. DOI: <https://doi.org/10.31499/2307-4906.4.2022.270297>
31. Cesar S. Using creative techniques to change attitudes to violence. 2008. URL: https://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/silence_is_not_golden_-_awareness_raising_-_croatia.pdf (дата звернення: 03.09.2025)
32. Art against violence // Department of Social Protection of the Population of Zaporizhzhya Regional State Administration: сайт. URL: <https://www.dszn-zoda.gov.ua/content/мистецтво-проти-наси́льства> (дата звернення: 03.09.2025)

References

1. UN Women (2025, February 19). Three years of full-scale war in Ukraine roll back decades of progress for women's rights, safety and economic opportunities. *UN Women*. Retrieved from https://www.unwomen.org/en/news-stories/press-release/2025/02/three-years-of-full-scale-war-in-ukraine-roll-back-decades-of-progress-for-womens-rights-safety-and-economic-opportunities?utm_source=chatgpt.com [in English]
2. Haltsova, V.V., Kharytonov, S.O., Khramtsov, O.M., Zhytnyi, O.O., & Vasyliiev, A.A. (2021). Criminal law as a means of protecting human rights and freedoms in the modern world. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 28(3), 248–256 [in English]
3. Andriushchenko, K., Rudyk, V., Riabchenko, O., Kachynska, M., Marynenko, N., Shergina, L., Kovtun, V., Tepliuk, M., Zhemba, A., & Kuchai, O. (2019). Processes of managing information infrastructure of a digital enterprise in the framework of the “Industry 4.0” concept. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 1(3-97), 60–72. Retrieved from <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2019.157765> [in English]
4. Syrotenko, A., Sotnikov, O., Iasechko, M., Larin, V., Iasechko, S., Ochurenko, O., & Volkov, A. (2019). Model of combined solid plasma material for the protection of radio-electronic means of optical and radio radiation. *International Journal of Advanced Trends in Computer Science and Engineering*, 8(4), 1241–1247. <https://doi.org/10.30534/ijatcse/2019/33842019> [in English]
5. Vladov, S., Shmelov, Y., & Yakovliev, R. (2022). Methodology for control of helicopters aircraft engines technical state in flight modes using neural networks. *CEUR Workshop Proceedings*, 3137, 108–125 [in English]
6. Vladov, S., Shmelov, Y., & Yakovliev, R. (2022). Modified helicopters turboshaft engines neural network on-board automatic control system using the adaptive control method. *CEUR Workshop Proceedings*, 3309, 205–224 [in English]
7. Levchenko, I., Losonczi, P., Britchenko, I., Vazov, R., Zaiats, O., Volodavchyk, V., Humeniuk, I., & Shumilo, O. (2021). Development of a method for targeted financing of economy sectors through capital investment in the innovative development. *Eastern European Journal of Enterprise Technologies*, 5(13-113), 6–13. <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2021.243235> [in English]
8. Vovk, V., Denysova, A., Rudoi, K., & Kyrychenko, T. (2021). Management and legal aspects of the symbiosis of banking institutions and fintech companies in the credit services market in the context of digitization. *Estudios de Economia Aplicada*, 39(7). Retrieved from <https://doi.org/10.25115/eea.v39i7.5013> [in English]
9. Teremetskyi, V.I., Avramova, O.Ye., Rusnak, L.M., Avramova, O.Ye., Gorbenco, A.S., & Kyrychenko, T.S. (2023). Correlation between the right to health care and the right to housing within medical and law-enforcement practice in terms of the Covid-19 pandemic. *Georgian Medical News*, 7(340), 198–204. Retrieved from https://www.geomednews.com/Articles/2023/7_8_2023/198-204.pdf [in English]
10. Bondarenko, I.M., Burdin, M.Y., Kaganovska, T.Y., Latkovska, T.A., Ponomarenko, Y.A., & Nadobko, S.V. (2019). Peculiarities of tax residency of individuals in modern conditions. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 10(8), 2277–2281. Retrieved from [https://doi.org/10.14505/jarle.v10.8\(46\).06](https://doi.org/10.14505/jarle.v10.8(46).06) [in English]
11. Stolyarov, V., Pasztorova, J., Zos-Kior, M., Hnatenko, I., & Petchenko, M. (2022). Optimization of material and technical supply management of industrial enterprises. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, 3, 163–167. Retrieved from <https://doi.org/10.33271/nvngu/2022-3/163> [in English]
12. Iasechko, S., Skomorovskyi, V., Andronov, I., Zaitsev, O., & Bortnik, O. (2020). Features of the subjective civil rights on patent. *Journal of Critical Reviews*, 7(13), 297–299. Retrieved from <https://doi.org/10.31838/jcr.07.13.50> [in English]
13. Kruzhilko, O., Maystrenko, V., Polukarov, O., Kalinchyk, V.P., Shulha, A., Vasyliiev, A., & Kondratov, D. (2020). Improvement of the approach to hazard identification and industrial risk management, taking into account the requirements of current legal and regulatory acts. *Archives of Materials Science and Engineering*, 105(2), 65–79. retrieved from <https://doi.org/10.5604/01.3001.0014.5763> [in English]
14. Filipenko, N., Lukashevych, S., Salaieva, K., & Stepaniuk, A. (2024). Theoretical and practical significance identification of objects of preventive influence in criminology and law enforcement. *Lecture Notes in Networks and Systems*, 996, 328–334. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-3-031-60549-9_24 [in English]

15. Теремецький, В.І., & Колодчина, Р.В. (2022). Організаційно-правові заходи запобігання психосоціальним ризикам, спричиненим війною в Україні. *Право і безпека*, 85(2), 50–60. Retrieved from <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.05> [in Ukrainian]
16. Burlaka, V., Serdiuk, O., Nickelsen, T., Tkach, B., & Khvorova, H. (2018). Family life education in Ukraine. In C. S. Ballard & A. T. Vakalahi (Eds.), *Global Perspectives on Family Life Education* (pp. 329–343). Springer. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-3-319-77589-0_21 [in English]
17. Borisova, V.I., & Krasyska, L.V. (2020). Alimony obligations of family members in the family law of Ukraine: Problematic issues of theory and practice. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 27(3), 28–47. Retrieved from [https://doi.org/10.37635/jnalsu.27\(3\).2020.28-47](https://doi.org/10.37635/jnalsu.27(3).2020.28-47) [in English]
18. Batryn, O.V., Teremetskyi, V.I., & Ivakhnenko, O.A. (2024). Legal guarantees of availability of medical and rehabilitation assistance during martial law. *Irpın Legal Chronicles*, 2(15), 46–58. [https://doi.org/10.33244/2617-4154.2\(15\).2024.46-58](https://doi.org/10.33244/2617-4154.2(15).2024.46-58). Retrieved from <https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/236/236> [in English]
19. Li, M. (2017). Study on combining family culture and family tradition into character education for undergraduates. *International Symposium on Female Survival and Development*, 301–305. [in English]
20. Burlaka, V., Hong, J.S., Roberts, A., Graham-Bermann, S.A., Serdiuk, O., & Churakova, I. (2023). Bullying victimization among Ukrainian college students: The role of family communication and satisfaction, corporal punishment and child abuse. *Journal of Family Issues*, 44(4), 1129–1148. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/0192513X211055514> [in English]
21. Bysaha, Yu. M. (2024). The problem of domestic violence: Issues of theory and practice. *Uzhhorod National University Herald. Series Law*, 1(82), 265–269. Retrieved from <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.40> [in English]
22. Düzgüner, S., & Marti, H. (2020). Compassion-based family model of Islam as a preventative of domestic violence. *Journal of Sakarya University Faculty of Theology*, 22(42), 458–482. Retrieved from <https://doi.org/10.17335/sakaifd.794868>
23. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. *Законодавство України / Верховна Рада України*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> [in Ukrainian]
24. Zeybek, T., & Kasap, F. (2020). Social perspective for family functions in society. *Revista De Cercetare Si Interventie Sociala*, 71, 305–324. [in English]
25. Dzhafarova, O., Ishchenko, I., Kirika, D., Kachynska, M., & Riazantseva, I. (2023). Preventive activities of the National Police of Ukraine to counteract domestic violence under the current scenario. *Jurnal Cita Hukum – Indonesian Law Journal*, 11(2), 195–208. [in English]
26. Kwan, J., Jones, M., Somaini, G., Hull, L., Wessely, S., Fear, N., & MacManus, D. (2018). Post-deployment family violence among UK military personnel. *Psychological Medicine*, 48(13), 2202–2212. Retrieved from <https://doi.org/10.1017/S0033291717003797> [in English]
27. Harris, B., & Vitis, L. (2020). Digital intrusions: Technology, spatiality and violence against women. *Journal of Gender-Based Violence*, 4(3), 325–341. Retrieved from <https://doi.org/10.1332/239868020X15881637990239> [in English]
28. Dragiewicz, M., Burgess, J., Matamoros-Fernandez, A., Salter, M., Suzor, N., Woodlock, D., & Harris, B. (2018). Technology facilitated coercive control: Domestic violence and the competing roles of digital media platforms. *Feminist Media Studies*, 18(4), 609–625. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/14680777.2018.1447341> [in English]
29. Medne, D. (2013). Upbringing phenomena in modern families. In *ATEE Spring Conference – Teacher of the 21st Century: Quality Education for Quality Teaching* (Riga, 10–12 May 2013), 250–261 [in English]
30. Polishchuk, O. (2023). Suchasni problemy simeynoho vykhovannya ta shlyakhy yikh podolannya [Modern problems of family education and ways to overcome them]. *Zbirnyk naukovykh prats Uman'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*, 4, 106–112. Retrieved from <https://doi.org/10.31499/2307-4906.4.2022.270297> [in Ukrainian]
31. Cesar, S. (2008). Using creative techniques to change attitudes to violence. Retrieved from https://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/silence_is_not_golden_-_awareness_raising_-_croatia.pdf [in English]
32. Art against violence // Department of Social Protection of the Population of Zaporizhzhya Regional State Administration. (2023). *Art against violence*. Retrieved from <https://www.dszn-zoda.gov.ua/content/%D0%BC%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%86%D1%82%D0%B2%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8-%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0> [in English]